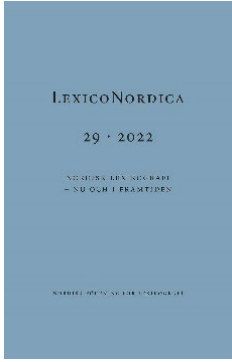

LexicoNordica

Titel:	Ordklok – mer om ordens levande fränder än deras urgamla anor	
Forfatter:	Bo-A. Wendt	
Kilde:	LexicoNordica 29, 2022, s. 215-232	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© 2022 LexicoNordica och författarna

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Ordklok – mer om ordens levande fränder än deras urgamla anor

Bo-A. Wendt

Staffan Fridell: *Ordklok. Svenska ords släktskap och ursprung*. Stockholm: Kaunitz-Olsson 2021. 360 s.

1. Inledning

Att det utkommer en ny ordbok i tryck är inte längre någon all-daglig händelse, och att det utkommer en ny etymologisk ordbok har, inom det nordiska språkområdet och för den delen överhuvudtaget, alltid varit en sällsynthet. Så det är därför verkli-gen ingen liten händelse att det för svenska nu har ägt rum både det ena och det andra av detta – nämligen i form av ordboken *Ordklok. Svenska ords släktskap och ursprung* (2021) av Uppsalaprofessorn Staffan Fridell.

Etymologiska ordböcker har som sagt aldrig duggat tätt. För svenska kom den senaste 2008: Birgitta Ernby's *Norstedts etymologiska ordbok*. Detta är en enbandsordbok som är mer populärt hållen än det enda större verket i den svenska genren: Hellquists *Svensk etymologisk ordbok* i två digra band, i sin första upplaga ut-given 1922, i sin andra (efter författarens död) 1939. Ett supple-ment till detta monumentalverk har varit undervägs ända sedan 1970-talet, men ännu återstår flera delar av alfabetet att skriva och inget av det skrivna har gjorts allmänt tillgängligt. I den behändi-gare och populärare subgenren fanns före Ernby's ordbok fram-förallt Elias Wesséns *Våra ord*, först utgiven 1961 och sedan i en ny upplaga med flera nytryck, i sin tur en omarbetad upplaga av Levander & Wessén 1932. Inte alls lika spridd är väl Einar Odhners etymologiska ordlista med kortfattade etymologier från 1952 (och

senare). Med en mycket mer berättande framställning och ett urval av ord som lämpar sig för en sådan finns Gösta Bergmans *Ord med historia* från 1966 och senare. Också ett par andra Bergman har lämnat bidrag inom denna sidofära: Bo Bergman med *Ordens ursprung* från 2007 och Olle Bergman i en serie tematiska småskrifter, inledd med *Krigiska ord* från 2011.

För de närmast besläktade grannspråken är förhållandena överlag snarlika. För danska finns Niels Åge Nielsens gedigna *Dansk Etymologisk Ordbog. Ordenes Historie* från 1966 (och senare) och *Politikens Etymologisk Ordbog* (av Jan Katlev) från 2000. För isländska finns Ásgeir Blöndal Magnússons *Íslensk orðsifjabók* från 1989. Och för norska – som det av dessa språk som står med det allra lödligaste och mest uppdaterade bidraget i genren – föreligger Harald Bjorvands & Fredrik Otto Lindemans *Våre arveord* från 2000 (och senare) med fylligare och mer explicit resonerande etymologier men i gengäld enbart, som titeln anger, för språkets centrala arvord; därutöver finns Hjalmar Falks och Alf Torps ordböcker från tidigt 1900-tal, med endast den tyskspråkiga av dem i en senare upplaga från 1960. För fornvästnordiska är det senaste bidraget Jan de Vries' ordbok från 1961 (med en andra upplaga året därpå).

Fridells ordbok är alls ingen ersättare för den ännu osupplementerade Hellquist och än mindre en svensk motsvarighet till Bjorvand & Lindeman. Istället är den närmast en avlösare till Ernby och Wessén, men dess uttalat populariserande inriktning är ännu tydligare och ordurvalet avsevärt mer insnävat än i dessa ändå rätt traditionella föregångare. *Ordklok* föreligger i smakfullt gult tygband med ett omslag som visar en abborre simmande genom ett stort Ö; *abborre* är ordbokens första ord, medan dess sista, *övrig*, inte lika naturligt lånat sig till bildsättning. Som undertiteln anger är det de svenska ordens inbördes släktskap som är ett av ordbokens huvudärenden, kanhända det enskilt viktigaste, och detta sätter också sin prägel på både ordurval och artikelstruktur, som det skall framgå av följande granskning.

Denna granskning är uppdelad i tre huvudavdelningar: ordurval (avsnitt 2), åtkomststruktur (avsnitt 3) och – som den utförligaste – artikelinnehåll (avsnitt 4). Sist ett sammanfattande omdöme (avsnitt 5). Ordbokens artiklar omtalas, efter dess egen grafiska sed, med versalinledd fetstil, i förekommande fall plus homografsiffra.

2. Ordurval

I ordbokens förord (s. 3) heter det:

Bokens fokus på släktskap och sammanhang innebär att endast ord med germanskt ursprung har tagits med, närmare bestämt arvord samt lånord från andra germanska språk, där de tyska är helt dominerande.

Att detta fokus *innebär* just detta utelämnande av andra lånord än de germanska följer väl inte av någon helt vattentät logik. Det finns ju ett stort antal utomgermanska, främst romanska eller grekiska, lånord som också ytterst har släktskap med arvord, om än likheten i ljudbild genast blir mindre genomskinlig. Att det finns sådan utomgermansk släktskap som man också kan bli ordklok på visas för övrigt av att författaren i några, i och för sig få, fall ändå inte kunnat låta bli att nämna den, såsom i artikeln **Flat** släktskapen med *platt*, i **Fä** den med *pekuniär*, i **Varm** den med *termos* och *termometer* och i **Örn** den med *ornitologi*. I en del artiklar nämns utomgermanska ordfränder utan (explicit) koppling till lånord: i **Ejder** och **Åda** latinets *avis*, i **Mjöd** ryskans *medved* 'björn' (< 'hönungsätare') och i **Tjur** latinets *taurus*. Riktigt gamla lånord från annat än germanska systemspråk får till och med vara med i egna artiklar, framförallt troliga eller säkra keltiska lån som i **Alp**, **Järn**, **Rik** och **Rike** samt **Ämbete**, men också **Kar** som kan ”vara lånat

från ett semitiskt språk”. Däremot inte de (lika?) gamla latinska lånorden *köpa*, *vin* och *öre*.

På det hela taget ter det sig emellertid ytterst rimligt att koncentrera framställningen på de germanska arvorden, inte bara för att släktskapsförhållandena är ojämförligt tydligast här utan också för att det ju är tal om en populärvetenskaplig framställning, där de ”viktigaste svenska orden, det grundläggande ordförrådet, svenska språkets kärna” (förordet, s. 3) torde vara det som flest användare vill veta något om och där aha-upplevelserna av att det och detta är släkt med vartannat ger mest och bäst verkan. Givet detta blir man emellanåt en aning överraskad av att i ordboken finna ord med egna artiklar som inte på länge har tillhört detta grundläggande ordförråd. Man kan här ana författarens egen bakgrund som dialektolog och ortnamnsforskare. Det förra gäller artiklar som **Andor**, **Blägd**, **Drita**, **Fly 1** (’myr’) och **Täka**, det senare sådana som **Al 2** ’helig plats’ (liksom det liktydiga **Vi**), **Ryd**, **Älmt** (med en utläggning om Älmtaryd och IKEA) och **Ör**, där den nu huvudsakliga förekomsten som ortnamnsled uttryckligen anges.

Å andra sidan saknas ur det grundläggande ordförrådet många av de rena formorden, till exempel av personliga pronomen alla utom *jag* och *ni*, bland basala prepositioner *i*, *med*, *under*, *ur* och *åt* (men inte *av*, *från*, *på*, *vid*, *över* och de grammatikaliserade *bland*, *mot*, *hos*, *till*), av konjunktioner *men* och *så* (men inte *eller*, *för*, *och* och *ty*), av adverb bland många andra *in* och *ut*, av räkneord alla utom *elva*, *tolv* och *hundra* och bland interjektioner *ja* men inte *nej*. Inget av de saknade formorden är väl särskilt spännande ur det sidledes släktskapets synvinkel, men kognater i andra germanska språk finns det – kanske likväl bedömda som alltför uppenbara för att förtjäna sitt utrymme?

3. Åtkomststruktur

Oaktat de synpunkter som framkommit i avsnitt 2 är det så att det allra mesta av språkets lexikala kärna (åtminstone av innehållsord) förvisso finns med, och dessa ord redovisas överlag på sin egen alfabetiska plats. I några fall finns det hänvisningar på alfabetisk plats till en annan artikel, där ordet det hänvisas ifrån nämns i förbigående samman med artikelns eget ord, till exempel **Backa** > **Bak**, **Bedrövad**¹ > **Drav**, **Marskalk** > **Märr** och **Skalk** **1** samt **Örngott** > **Var 1** (nämnt som synonym och förklarat där). Annars avklaras alltså de olika med varandra besläktade orden på var sina egna alfabetiska platser, själva grundprincipen för framställningen, också om det innebär upprepningar på ömse håll. Sådan upprepning är förstås något som är till gagn för den som går till ordboken för att slå upp ett enda enskilt ord; oavsett vilket detta är i ett komplex av med varandra besläktade ord får man samma fullödiga besked om vilka andra ord som ingår i komplexet. Endast när ordfränder råkar hamna alldeles efter varandra i alfabeträckan (och artiklarna då sammanhålls utan radmellanrum sinsemellan) ges uppräknings av andra ordfränder samlat och sist efter de grafiskt sammanhållna artiklarna. Se figur 1 för exempel på den grafiska strukturen.

Beskedet om ordfränderna ges i form av en strikt alfabetiskt ordnad uppräknings. Särskilt långa sådana räckor hittar man till exempel i **Hall** och dess 19 fränder eller **Stå** och dess 21 fränder (också här noggsamt upprepade i alla de olika artiklarna). Om hur dessa fränder inbördes förhåller sig till varandra får man däremot inget veta av dessa uppräknings. En ansats till en annorlunda lös-

1 Svenskans många lånade (eller inhemskt bildade) *be*-ord lyser nästan helt med sin frånvaro i ordurvalet. Utöver *bedrövad* finns bara *beläte* med, också som en hänvisning (till *Bild*); *begära* nämns i *Gärna* men har ingen hänvisning på alfabetisk plats. Det finns ytterligare ord som bara nämns inne i en annan artikel och väl med samma rätt kunde ha förtjänat hänvisningar, till exempel *skulor* (i *Skölja*), *varsam* (i *Varna*) och *ost* (i *Öst*).

Gruva Från tyska. Till roten i **Gräva**, dvs. egentligen 'grop'. Besläktat med **Grav**, **Grop**, **Grubbla** och **Gröpa**.

Gry Nordiskt ord. Till **Grå**, dvs. egentligen 'gråna, bli grå' vilket förändrat betydelse till 'ljusna'. Natten övergår från svart till grått när det ljusnar.

Urnordiska **griujan*, fornsvenska *grya*.

Grym Germanskt ord. Grundbetydelse 'rasande'. Ljudhärmande med tanke på läten från arga personer (jfr **Grymta**).

Urnordiska **grimnaz*, fornsvenska *grymber*.

Grymta Germanskt ord. Ljudhärmande. Samma ord som engelska *grunt*.

Urnordiska **grumatijan*, fornsvenska *grymta*.

Besläktade med **Gramse** och **Gräma**.

Figur 1: Utdrag från s. 115 i *Ordklok*.

ning återfinns emellertid i artikeln **Barn**, som förtjänar att citeras *in extenso*:

Barn Germanskt ord. Till **Bära**, alltså egentligen 'det kvinnan bär på (under havandeskapet)'. Nära anknutet är ordet **Börd**, egentligen 'bärande (av barn under havandeskapet)' sedan utvecklat till 'födelse' och vidare till 'anor, härstamning'. Till **Bära** har även bildats orden **Bår** 'något man bär med' och **Börda** 'något man bär'. Till samma rot hör också orden **Böra**, **Bördig** och **Börja**.

Urnordiska **barna*, fornsvenska *barn*.

Här utgör alltså uppslagsordet en ingång till en utredning av rotens formella och semantiska förgreningar åt olika (om än ej alla olika) håll. Det här upplägget ger, åtminstone mig, klar mersmak, och jag inspirerades därav att leka med tanken på hur det skulle ha kunnat vidareutvecklas till ett helt annat sätt att organisera

åtkomststrukturen och därmed framställningen: att alla de besläktade orden (utom ett) enbart fått hänvisningar på sin alfabetiska plats till en och samma artikel som har det semantiskt mest primära ordet som ingång (i detta fallet **Bära**) och där sedan alla de andra också får sin beskrivning i en utredning i stil med, men alltså fullständigare än den i **Barn**. (Det kan nämnas att artiklarna **Bår**, **Börd** och **Börda** inte är hänvisningsartiklar utan upprepar de för vardera ordet specifika egentliga betydelseerna.) En sådan struktur skulle förvisso ha försvårat för den som nu lätt kan hitta upplysningar om just ”sitt” ord utan att behöva gräva fram dem i en längre artikel, men det väsentligt större utrymme för mer resonerande och parallelliserande framställning som nu enbart finns i just artikeln **Barn** hade kunnat göra de olika ordens inbördes släktskap tydligare – och, tror jag, mer läslockande. Men känslan av traditionellt ordnad ordbok hade rimligen försvagats, om lemmalistan med ens skulle bestå av mest hänvisningar.

4. Artikelinnehåll

Artiklarna i *Ordklok* anger inledningsvis om ordet är svenskt, nordiskt eller germanskt och sedan huruvida det är lånat genom att i så fall meddela från vilket språk det lånats (för det allra mesta tyska, som anges utan åtskillnad mellan låg- och högtyska). Därefter anges vilken grundbetydelse ordets rot har haft (eller till vilket mer primärt ord det är bildat), och – uttömmande – vilka andra ord i ordboken som är besläktade med det. Allra sist anges för arvord vanligtvis urnordisk (vanligen rekonstruerad) och fornsvensk (vanligen belagd) form. Motsatt traditionella etymologiska ordböcker är *Ordklok* inte särskilt upptagen av parallellord i andra språk (vare sig samtida eller äldre), förutom att artiklarna ofta anger eventuella nuengelska kognater. Tanken torde här vara den att engelskan är det ojämförligt bäst (och kanske det enda)

kända främmande språket bland ordbokens läsare, och det är helt visst en riktig tanke att de engelska parallellerna såsom välkända bidrar till de aha-upplevelser som förordet (s. 7) utlovar, på ett sätt som tyska paralleller inte (längre) skulle göra.² Det engelska parallellspåret stannar inte enbart vid dessa kognater, utan i många fall anförs också kort etymologi för helt obeläktade semantiska ekvivalenter till artikelns svenska ord, till exempel:

Anka [...] Engelska *duck* är bildat till verbet *duck* som är besläktat med **Dyka** (se även **Ducka**). *Duck* betyder alltså egentligen 'den som dyker'.

Lax [...] Engelska *salmon* från franska (ytterst från latin).

På **Äga** anförs engelska *own* av samma semantiska skäl – för att sedan återkomma i **Ägna** som dess formella kognat.

Detta återkommande utrymme för engelska paralleller (med sidospår) är ett av ordbokens särpräglade drag. Ett annat, än mer centralt har jag redan nämnt flera gånger: angivelsen av alla ord i ordboken som är besläktade med varandra. Släktskap är förstås viktigt i all etymologisk framställning, men i traditionella etymologier anges den vanligtvis som enskilda länkar i ibland långa kedjor: ord A kan till exempel anges vara avlett av ord B, som man sedan får gå vidare till för att läsa att det i sin tur kanske står i avljudsförhållande till ord C, utifrån vilket senare man sedan får nysta vidare. I och med att *Ordklok* istället ger alla de samhöriga orden i varje till komplext hörande artikel får man med ens syn på ordfränder långt i sidled, inte bara förälder och/eller syskon utan också kusiner, nästkusiner och än avlägsnare släktförbindelser. Fastän en mer kvalificerad användare av ordboken nog kan vara latent medveten om dessa, kan den tydliga exponeringen av dem helt visst ofta fungera som ögonöppnare.

² I artikeln **Hult** anförs dock tyskans *holz* i brist på engelsk kognat.

En tredje specialitet i *Ordklok* är alltså att urnordisk form ges för det övervägande flertalet arvord. Också fornsvensk form ges som sagt, men det är ju en normalitet i svenska etymologier, om än den rekonstruerade fornsvenska form som *Ordklok* ger när medeltida belägg saknas (till exempel **kuker* på *Kuk*) inte är det (vanligen en form från svenska dialekter istället). Om man ser till den breda allmänhet som utpekats som ordbokens målgrupp, ter sig kanhända valet att ange urnordiska, och därtill vanligtvis rekonstruerad urnordiska, som något iögonfallande. Och inslaget kan nog också vara en aning förbryllande för en och annan läsare. Så kan formerna på gamla svaga maskuliner som *Spjåla* och *Vana* ge intryck av en obeslutsamt vinglig formhistoria: från urnordiska **wana* till fornsvenska *vani* till nutidens *vana*, som en troskyldig läsare skulle kunna tolka som en urnordisk revansch. Urnordiskan ges dessutom med ursprungligt *-z* istället för *-R*, som nog gör formerna än mer främmande; detta används också i former som inte är rekonstruerade, till exempel *winiz* på *Vän 1*. Ordbokens urnordiska är ändå en finess, eftersom detta därmed gör en i grunden populariserad etymologisk redovisning relevant också för språkvetare. Som klassiskt skolad nordist, dessutom specifikt ljudhistoriker och ortnamnsforskare, är författaren fena på urnordiska ljudstrukturer och stammar, och man kan ana att han funnit ett särskilt nöje i att knäpa med dessa rekonstruerade former. Också om dessa alltså torde ha fallit naturligt ut under författarens vana hand, är insatsen att ha lagt ett så omfattande och detaljerat urnordiskt pussel imponerande nog – och som sagt till stor glädje och nytta för den inte lika klassiskt skolade nordisten utan samma fingerfärdighet i rekonstruktionens formstränga konst. Man kan i detta sammanhang för övrigt notera att etiketterna ”svenskt ord” respektive ”nordiskt ord” inte är ett bud på i vilket språk ordet bör vara bildat utan bara på var det faktiskt är belagt; också de angivet svenska orden *Hynda*, *Klösa* och *Mylla* får ansatt varsin urnordisk form (utan det *i*-omljud

som gör det sannolikt att de verkligen uppstått i samnordisk tid).

Överlag har alltså artiklarna en rätt ensartad och stram innehållsstruktur, men i några få fall ger författaren utrymme åt något längre kulturhistoriska utvikningar, till exempel:

And 1 [...] I danskan heter *Kalle Anka* i stället *Anders And*.

Hjon [...] Genom sammansättningen *fattighjon* 'någon som är inhyst i fattigstuga' kom ordet att ges negativa associationer och närmast att bli ett skällsord. Det gick så långt att till och med mansnamnet *Jon* – som ännu vid 1800-talets början var ett av de vanligaste namnen i Sverige – började minska kraftigt i popularitet och nästan försvann, eftersom det uttalades likadant som *hjon*.

Vase [...] Kungaätten *Vasa* har troligen sitt namn efter släktgodset Vasa i Uppland, och till ättens vapensköld valdes en sädeskärve, en vase (i svealändsk dialekt *vasa*, jfr en *bulla* 'en bulle') eftersom ordet råkade sammanfalla med godsets namn.

Ibland förekommer tillika mer lättsamma utvikningar, som på **Tappa** ("Dagens Nyheter hade en gång rubriken 'S A S tappar tunga kunder'").

Artiklarna anger normalt en grundbetydelse (vanligen för roten), och betydelseutvecklingen därur ges gärna mer resoneringsvis, till exempel:

Bry [...] Till **Brud** med grundbetydelse 'älska med bruden på bröllopsnatten', vilket utvecklats till 'sexuellt antasta', vidare till allmänare 'plåga, genera' och slutligen till 'bekymra sig för, bry sig om'.

Gemen [...] Från grundbetydelsen 'gemensam' har en lång kedja av betydelse utvecklats efter varandra: 'allmän', 'vanlig', 'enkel', 'simpel', 'dålig', 'elak'. Det som är gemensamt är allmänt, det som är allmänt är vanligt, det som är vanligt är enkelt, det som är enkelt är simpelt, det som är simpelt är dåligt eller elakt.

Skugga [...] Till en rot som betyder 'se, skåda', dvs. 'syn, något man ser' som har utvecklats till 'skugga' och (i flera germanska språk även) 'spegel'.

Semantiska reflexioner helt vid sidan av det etymologiska förekommer understundom också, som på **Hyfsa**: "*Hyfsad* har kommit att betyda 'ganska bra', men används numera rätt ofta som en underdrift i betydelsen 'jättebra'".

Genomgående gäller emellertid att ordens formsida inte ägnas någon uttrycklig utredning. Till exempel sägs **Arbete** och **Arvode** vara samma ord och läsaren lämnas att själv inse hur *b* och *v* kunnat uppstå ur (det frikativa *b* som skrivs) *b* i den urnordiska rekonstruktionen; på **Bjärt** nämns engelskans *bright* som samma ord utan någon formförklaring; på **Trana** och **Tugga** lämnas läsaren att själv klura på hur urnordiskt *k-* blivit till svenskt *t-*. På **Akta** sägs förvisso att en "enkel tumregel är att de flesta ord som har konsonantkombinationen *kt* är lånade från tyska", men en sådan allmän synpunkt blir ju (utom för den som råkar vilja slå upp just *akta*) bara tillgänglig för sträckläsare. Det hade nog varit välgörande med några fler tumregler för återkommande ljudhistoriska samband, men då placerade i inledningen. Nu finns det i förordet (s. 5 f.) enbart en liten uttalsnyckel till de urnordiska och fornsvenska formerna.

Själva den etymologiska kärnan i artiklarna är, förutom angivelsen av en grundbetydelse, släktskapen med andra svenska ord. Detta anges i slutet av artikeln, före de fornspråkliga formerna,

och företrädesvis med formeln ”Besläktat med”, om än enstaka alternativa men av allt att döma helt likvärdiga uttryckssätt också kan förekomma, då inne i texten, till exempel ”Se även **Brudgum och Bry**” (på **Bröllop**) och ”Jfr **Ihjäl**” (på **Helvete**). Normalt listas som redan sagts de besläktade orden rakt upp och ned, i bokstavsordning, men någon enstaka gång förekommer en gruppering – förvisso sakligt välmotiverad men inte så uppenbart mer här än på månet annat ställe – som på **Hjärna**: ”Nära besläktat med **Hjassa** samt avlägsnare med **Hjort, Hjortron, Horn, Hörn och Ren 2**”, eller **Spad**: ”Besläktat med **Spä** och **Späd** liksom med **Spann, Spindel, Spinna, Spång** och **Spänstig**”. I fråga om närhet anges förstås avledning för sig, som en inledande del av etymologin, åtskilt från räckan med andra besläktade ord, till exempel på **Jäst**: ”Till **Jäsa**”. Det gängse uttryckssättet är här just detta, med *till*, och möjligen är det något som också kunde ha krävt några förklarande ord i inledningen, eller med andra ord något om hur ordbildning normalt går till.

Inte så sällan modifieras sannolikheten (”sannolikt”/”troligen”/”kanske” med mera) för en inledningsvis angiven förbindelse med ett annat ord, men denna mån av tveksamhet i släktskapen hindrar inte att detta senare ords fränder sedan räknas upp efter slutformeln ”Besläktat med” men nu utan den inledande reservationen. Detta kan väl vara en godtagbar förenkling inom ramen för det kortfattade artikelformatet, men jag hade gärna istället sett en generell sådan tillämpning av upprepad reservation som undantagsvis förekommer och inte inbjuder till missförstånd, till exempel:

Dregla [...] Kanske till samma rot med betydelsen ’rinna, droppa’ som i **Droppe** och **Drypa**. I så fall besläktat även med **Drabba, Dryfta, Dråp, Dråplig, Dråsa, Drälla, Dräpa** och **Träffa**.

På **Mård** heter det att man ”föreslagit samband med **Mord** (’det mordiska djuret’) men det är mycket osäkert”, och här nämns överhuvudtaget inte **Mård** på **Mord**. Samma återhållsamhet råder inte på **Fläsk** och andra ordfränder till **Flik**; dessa anför inte bara släktskapen med **Flik** utan också, utan reservation, till **Flicka**, fastän detta senare ord bara är ”[k]anske besläktat med **Flik**”.

Däremot påtalas det återkommande, på vällovligt pedagogiskt vis, när ord man kanhända skulle kunna tro är släkt inte alls är det, som till exempel:

Meja [...] *Dagsmeja* hör inte hit utan innehåller ett ord som betyder ’kraft, styrka’ (besläktat med **Makt**) med syftning på solens påverkan på snön på dagen under våren.

När besläktade ord i svenska (eller engelska) saknas, blir etymologin i regel mycket kort och stannar vid en upplysning om grundbetydelsen, om att ordet är ljudhärmande eller om att ursprunget är oklart eller liknande, till exempel:

Lön Germanskt ord. Grundbetydelse ’pris, belöning’.

Urnordiska *launo, fornsvenska *løn*.

Gnida Germanskt ord. Ljudhärmande.

Urnordiska *gnidan, fornsvenska *gnidha*.

Värre/Värst Germanska ord. Oklar etymologi.

Emellanåt lämnas alltså etymologin öppen, antingen helt och hållet som i sist anförda exempel eller med endast ett ”kanske” som i ett par tidigare exempel. I några fall ges alternativ, till exempel på **Torg** (slaviskt ord lånat i nordiska eller tvärtom). Vad gäller ett klassiskt tvistämne som **Viking**, där alternativa förslag verkligen inte saknas, har författaren emellertid tagit ställning. Det är han

ju ingalunda ensam om, men det blir missvisande för den häri oinsatta när det inget sägs om att andra auktoriteter skulle anförä helt andra förklaringar som de troliga:

Troligen till *Vika* i en betydelse 'fara bort, resa ut' som är belagd i fornisländska. Vikingarna var alltså de som reste ut på havet på vikingafärd, inte de som stannade hemma.

Urnordiska *wikingaz, fornsvenska *vikinger.

På andra ord återfinns formeln "Oklar etymologi", och den hade varit tacknämlig också här. Just här och just med den föredragna etymologin blir dessutom den rekonstruerade urnordiska formen något problematisk; med den grundbetydelsen bör väl ordet ha bildats först under vikingatiden, efter urnordisk tid. Ett annat i den nordiska kulturhistorien centralt ord med omtvistad etymologi, *jul*, har däremot lämnats oförklarad: "Betydde före kristnandet 'midvinterfest'. Oklar etymologi". Författaren har sålunda inte nappat på Bjorvands och Lindemans (2019, s. 606 ff.) förslag att det hör samman med *jaga* (och ursprungligen avsett kappridning som ett inslag i midvintersederna).

För de angivet ljudhärmande orden meddelas det i flera fall att de samtidigt är besläktade med andra ord, och man blir då en aning förbryllad; så sägs till exempel vara fallet med *knäcka*, besläktat med *knacka* och *knaka* och med en grundbetydelse 'få något att knäckas'. Detta senare låter som en kausativbildning, och i så fall är det ju bara avledningsbasen som är ljudhärmande? Visst kan väl också avledningen då ytterst sägas vara ljudhärmande, men en mindre sparsmakad och mer klagörande formulering hade ändå varit bra.

För lånorden anges det långivande språket efter ett "Från", men någon åtskillnad mellan låg- och högtyska görs som sagt inte, så lånets ålder får läsaren föga besked om. För de tyska lånorden gör detta kanske inte så mycket ändå, eftersom tyskans långivande

kraft kan ses som ett i stort sett sammanhållet, låt vara månghundraårigt men nu helt avklingat, skede av tyskt kulturinflytande. Mer påfallande blir det att riktigt gamla fornengelska och nära på 1000 år yngre, nästan nutida engelska lån faller under samma etikett ”Från engelska”, *skrud* likaväl som *tips*. Nu ger sig förstås ordboken inte ut för att vara annat än etymologisk, inte i vidare mening ordhistorisk, så det är nu inte preciserade tidfästningar av lånen som jag efterlyser. Däremot hade det kunnat vara diskret upplysande, inom ramen för det redan befintliga formatet, om de medeltida lånorden förslagsvis fått fornsvensk form.

Att många av de tyska lånorden har nordiska arvord bland sina ordfränder ligger ju snarast i sakens natur och är återigen en sådan insikt som man nog ”egentligen” redan har men som den uttömmande uppräknningen gör uppenbar. Också i annat tonas tyskheten ned. Betydelselån anges sålunda högst diskret om alls, som på **Handla**, som upptas som rent arvord och där betydelsen ’köpa’ bara anges som den sista i betydelseutvecklingen, eller på **Hov**, där det bara nämns inom parentes. Att **Strumpa** framställs vara inhemskt är väl däremot bara en miss; någon urnordisk eller fornsvensk form anförs heller inte. I några fall blir det en aning förvirrande när det som sägs vara ett arvord anges höra samman med ett ord som i sin tur sägs vara lånat från tyska, exempelvis arvordet **Slippa** föregivet bildat till lånordet **Slipa** eller, omvänt, lånordet **Släp** föregivet bildat till arvordet **Släppa**. Också i dessa fall hade de kortfattade formlerna varit betjänta av något mångordigare utvecklingar.

5. Sammanfattande omdöme

En ny etymologisk ordbok på svenska är som helhet, som inledningsvis sades, en stor händelse. Sedan består en ordbok av ett sådant myller av enskildheter att det nästan ofrånkomligen inbju-

der till mer eller mindre kritiska synpunkter på denna detaljnivå. Det ligger därför nära till hands att en ordboksgranskning som denna kommer att upptas av sådana och därmed lätt kan synas väl mycket präglad av just enskildheter, på bekostnad av mer genomgripande synpunkter. Jag vill ändå hävda att några av de synpunkter som framkommit ovan också synliggjort mer principiella sidor av *Ordklok*:s framställning där man kunde ha önskat sig denna på ett delvis annat sätt. Ibland kunde den ha omprioriterat ordurvalet (gärna färre dialektala ord till förmån för andra, mer centrala ord), ibland varit tydligare (såsom i gärna upprepad tveksamhet kring ordfränderna), ibland varit upplysande kompletterad (såsom gärna med fornsvensk form hos gamla lånord). Sådant hade ännu bättre tjänat dess uttalade syfte att vara lättbegriplig för en så bred allmänhet som möjligt. Jag tror att detta också gäller för det ojämförligt mest genomgripande uppslaget, att samla alla de besläktade orden i en sammanhållen artikel kring det semantiskt mest basala ordet med hänvisningar dit från de andra orden – ett mitt ändringsförslag som författaren i viss mån får skylla sig själv för, eftersom han givit ett så smakligt prov på denna ansats i artikeln **Barn** (se citatet ovan i avsnitt 3).

Emellertid må icke dessa mer principiella invändningar skymma det förhållande att *Ordklok* precis som den är utgör en mycket välfungerande populärt framställd etymologisk ordbok, framförallt genom sitt konsekvent genomförda, i sig enkla men verkningsfullt ögonöppnande grepp att ange alla besläktade ord på varje ifrågakommande ord, att med andra ord satsa på en beskrivning mer å sido än till rygga i åten än vad etymologier traditionellt brukar göra. Det är högst sannolikt att detta bäst fångar det som folk flest är etymologiskt hågade av, och det är vackert så. Till detta kommer så att ordboken dels genom detta samma grepp som bekvämt synliggör något som bara stegvis kan grävas fram ur andra etymologier (om man nu inte går till de allindoeuropeiska som man återfinner hos Pokorny (1959 och senare)),

dels genom sin nästan lika konsekventa angivelse av rekonstruerad urnordisk form gör sig relevant också för mer kvalificerade användare – utöver att den för dessa som för alla andra nu utgör det allra färskaste svenska budet på en uppdaterad etymologisk syntes.

Litteratur

- Ásgeir Blöndal Magnússon (1989): *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Bergman, Bo (2007): *Ordens ursprung. Etymologisk ordbok över 2 200 ord och uttryck*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergman, Gösta ([1966/1981,] 1990): *Ord med historia*. Samlingsvolym av *Ord med historia*, femte, avsevärt utökade uppl. (1977) och *Nya ord med historia* (1981). Stockholm: Prisma.
- Bergman, Olle (2011): *Krigiska ord*. Lund: Historiska media.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman ([2000,] 2019): *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Tredje utg. Oslo: Novus.
- Ernby, Birgitta (2008): *Norstedts etymologiska ordbok*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp (1903–1906): *Etymologisk ordbog over det norske og danske sprog*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Falk, H. S. & Alf Torp ([1910–1911,] 1960): *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite Aufl. Oslo & Bergen: Universitetsforlaget.
- Hellquist, Elof ([1922,] 1948): *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje uppl. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Levander, Lars & Elias Wessén (1932): *Våra ord. Deras uttal och ursprung. Populär etymologisk ordbok*. Stockholm.
- Nielsen, Niels Åge ([1966,] 1989): *Dansk Etymologisk Ordbog. Ordernes Historie*. 4. udg. København: Gyldendal.
- Odhner, Einar ([1952,] 1967): *Etymologisk ordlista*. Andra omarbetade uppl. Stockholm: Liber.

- Pokorny, Julius ([1959,] 2002): *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. 4. Aufl. Tübingen & Basel: Francke.
- Politikens Etymologisk Ordbog*. Af Jan Katlev. København: Politiken 2000.
- Torp, Alf (1919): *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Wessén, Elias ([1961,] 1973): *Våra ord. Deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok*. Andra, tillökade uppl. Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.
- de Vries, Jan ([1961,] 1962): *Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Mit Literaturnachweisen strittiger Etymologien sowie deutschem und altnordischem Wörterverzeichnis*. Zweite verbesserte Aufl. Leiden: E. J. Brill.

Bo-A. Wendt
Huvudredaktör för SAOB, docent i nordiska språk
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
S-224 60 Lund
Bo.Wendt@svenskaakademien.se